

VALUCH TIBOR

A POLITIKAI STRUKTÚRA ÚJJÁSZERVEZÉSÉNEK KÍSÉRLETE 1956-BAN

1956 és a politikai pártok. Politikai pártok az 1956-os forradalomban, 1956. október 23.–november 4. Válogatott dokumentumok. Szerkesztette Vida István. Budapest, 1998, MTA Jelenkor-kutató Bizottság. 571 o.

A radikális társadalmi megmozdulások természetes következménye a politikai struktúra gyökeres átrendeződése. A fordulat éveit követően az ötvenes évek egyneműsítő folyamatai nemcsak a parlamentáris rendszert számolták fel, hanem látszólag eltüntették a társadalmon belüli politikai nézetkülönbségeket is. A diktatórikus berendezkedés alapvetően megváltoztatta a társadalom és a politika viszonyát, a civil ethosra épülő politikai kultúra helyébe az alattvalóké lépett. Ezek a folyamatok azonban még nem voltak visszafordíthatatlanok, amint ezt az 1956-os forradalom eseményei is bizonyították. Hiszen nemcsak a forradalmi szervezetek megalakulása volt igen dinamikus, hanem a politikai pártoké is. A történeti kutatások talán a szükségesnél is kisebb figyelmet szenteltek ennek a kérdésnek, egész pontosan a politikai struktúra újjászerveződési kísérletének illetve a politikai pártok által kifejezett politikai tagoltság elemzésének. Többek között ezért is jelentős munka a Vida István szerkesztette *1956 és a politikai pártok* című kötet, amely a forradalom napjaiban létrejött pártok, pártkezdemények válogatott dokumentumait adja közre.

A gyűjtemény összeállítói – Benkő Péter, Izsák Lajos, Strassenreiter Erzsébet, Urbán Károly és Vida István – kutatásaik során 32 párt vagy pártjellegű tömörülés megszerveződéséről találtak adatokat. Könyvükben ezek közül 24 szervezet 429 egyidejű dokumentumát teszik közzé az 1956. október 23-a és november 4-e közötti időszakból. Az időhatár elfogadható ugyan, de nehezen érthető – egy tematikus teljességre törekvő kötet esetében – miért nem közöltek a pártosodás elő- és utóéletével kapcsolatos anyagokat. Az egyes fejezetek bevezető tanulmányait, illetve a kötet utószavát nyilvánvalóan nem lehetett ezek ismerete nélkül megírni.

A dokumentumokat a Politikatörténeti Intézet Levéltárának 1956-os gyűjteményéből, a Magyar Országos Levéltár különböző fondjaiban őrzött 1956-os periratokból, a Belügyminisztérium Központi Irattárából, a Történeti Hivatalba átkerült iratokból és a vidéki levéltárak anyagából gyűjtötték össze és rendezték sajtó alá. Ezt egészítették ki a korabeli sajtótudósításokkal, röplapokkal, plakátokkal és a vidéki forráskötetekben már első közlésben kiadott dokumentumokkal. A gyűjtőkör kétségkívül imponálóan szélesnek tűnik, de megkerülhetetlenül felmerül az a módszertani kérdés – tematikus dokumentumkiadás esetén pedig ez különösen fontos –, hogy milyen mértékben kell és lehet újraközölni a korábban már összegyűjtött és megjelentetett forrásokat. A kérdés másik oldala természetesen az, lehet-e tematikus dokumentumkötetet szerkeszteni máshol már kiadott dokumentumok másod- vagy har-

madközlése nélkül? E kötet esetében úgy tűnik, hogy a teljességre törekvés igénye szinte minden más szakmai szempontot háttérbe szorított. Ennek nem csupán az lett a következménye, hogy a kötetben sok az újraközlés, hanem az is, hogy helyenként viszonylag csekély történeti értékű sajtóhíreket és a tárgyhoz csak lazán kötődő sajtóanyagot is dokumentummá stilizáltak a kötet összeállítói, nyilvánvalóan a kötetet szerkesztőként jegyző Vida István jóváhagyásával.

A másik szerkezeti probléma az egyes szervezetek közötti arányokkal kapcsolatos. Valóságos politikai szerepéhez és társadalmi támogatottságához képest indokolatlannak érzem a szociáldemokrata párt túlsúlyozását. Ez az aránytalanság azt a hamis látszatot kelti, mintha a magyar szociáldemokrácia megőrizte volna erejét és befolyását a koalíciós korszak politikai tévedései, a kommunistákkal kollaboráló szociáldemokrata vezetők túlsúlya, és a párt (ön)felszámolása ellenére. Holott ennek pontosan az ellenkezője történt. Bár 1945 és 1947 között a szociáldemokrata párt átmenetileg képes volt lelassítani a harmincas években megkezdődött politikai pozícióvesztését, nem tudta markánsan önállóvá formálni a saját arculatát. A teljes hitelvesztés az 1947-es választások és az 1948-as egyesítő kongresszus időszakában következett be. Ekkor a magyar szociáldemokrácia olyan jelentős mértékben veszítette el vonzerejét, hogy azt később már nem tudta helyreállítani.

A szociáldemokrata párt életében 1956 a kollaborációval történő radikális szakítás rövid kísérlete is volt, hiszen az újjászerveződő párttestületekből szinte minden olyan politikust kihagytak, aki a korábbi időszakban a kommunistákkal való szoros együttműködést szorgalmazta. A kommunista párt bukása és szétesése perspektivikusan javította (javíthatta volna) a szociáldemokrata esélyeket, de ahogy a többi pártnak, úgy a szocdemeknek sem volt lehetősége részletes politikai programjuk kidolgozására és meghirdetésére. A pártvezetők és a különböző testületek nyilatkozataiban azonban egyértelműen megfogalmazódott a diktatúra felszámolásának és a demokratikus, parlamentáris rend megteremtésének az igénye. Ennek fényében is kissé különösnek tűnik a szociáldemokrata párt dokumentumait válogató Strassenreiter Erzsébetnek az a megjegyzése, miszerint az SZDP nem akart rendszerváltást (167. o.). Ha az olyan alapkérdések mint például a politikai rendszer, a tulajdonviszonyok átalakítása nem tartozik a társadalmi berendezkedés megváltoztatásának lépései közé, akkor valóban nem. Ugyancsak nem állja meg a helyét az az állítása sem, miszerint a szociáldemokraták a „munkásmozgalom kettészakításának ódiúmát politikai és morális okokból nem akarták egyedül magukra vállalni.” (166. o.) Éppen ellenkezőleg, Kéthly Anna és társai tisztában voltak azal, hogy a magyar szociáldemokrácia csak akkor kísérrelheti meg a siker reményében befolyásának visszaszerzését, ha a leghatározottabban szakít a kommunistákkal.

Általában véve meg kell jegyezni, hogy az újjászerveződő pártok alapvető politikai kérdésekben egymáshoz igen közeli álláspontot képviseltek, csak a javasolt megoldási módok különböztek esetenként. Nézetazonosság volt többek között az ország szuverenitásának helyreállításában, a demokratikus politikai rendszer megteremtésében, a korábbi időszak diktatórikus politikája okozta társadalmi sérelmek orvoslásában, a tulajdonviszonyok óvatos és mérsékelt átrendezésében. Ez utóbbi többnyire az állami tulajdon kizárólagosságának a megszüntetését és a korlátozott magántulajdon engedélyezését jelentette. Az agrárpártok esetében mindez a parasztsággal és a földtulajdonnal kapcsolatos kérdések középpontba állításával egészült ki.

Az itt közölt dokumentumok és más források, forráskiadványok alapján is úgy tűnik, hogy a kisgazdapárt újjáalakulása volt a leggyorsabb és a legtömegesebb, amit elsősorban feltehetően az tett lehetővé, hogy informális keretek között ugyan, de fennmaradt az egykori tagok és vezetők kapcsolati hálója, másodsorban pedig az új hatalmi szervezetek létrehozása során

az ország településein nagyobb bizalommal viseltettek azokkal szemben, akiknek a nem kommunista pártkötődésük közismert volt. A kisgazda pártszerveződés előzményeit és fontosabb eseményeit Vida István – a fejezetet bevezető tanulmányában – igen alaposan elemezte.

A paraszti érdekek határozott képviselője mellett a kisgazdák sürgették az ötvenes években tönkretett kisipar és kiskereskedelem működési feltételeinek biztosítását. A kisgazdák kapcsolatos dokumentumok között – arányait tekintve – kicsit sok a korabeli sajtóhír, bár az is igaz, hogy ezekben a napokban a sajtó szerepe jelentős mértékben felértékelődött.

A Nemzeti Parasztpárttal nagyjában-egészében hasonló dolgok történtek, mint a szociáldemokratákkal. A nemzeti demokratikus és radikális gondolkör képviselőjének sokat ártott a kommunista párttal való szoros együttműködés, ám ebben az esetben a hitelvesztés folyamatát lelassította, illetve megfordította az, hogy a párthoz kötődő írók közül többen részesei voltak az 1953 és 1956 közötti reformküzdelmeknek. A párt 1956-os újjászerveződése során fokozatosan háttérbe szorultak azok, akik a baloldal meghatározó személyiségei közé tartoztak. Meg kell jegyezni, hogy Benkő Péter tanulmányában kissé szórmentén kezelte a párton belüli irányzatok és egyes pártvezetők változó megítélésének kérdéseit. Hiszen például Veres Péter és Erdei Ferenc finoman szólva is kissé kacskaringós politikai pályát futott be, aminek a megítélése sem a párton belül, sem a szélesebb közvéleményben nem volt egyértelmű. Nyilván nem véletlen, hogy a Petőfi Párt néven feltámadó parasztpártban olyan írók, szellemi emberek és szakértők kerültek előtérbe, akik erkölcsi és politikai hitelüket a Rákosi-korszakban is meg tudták őrizni. A parasztpárt által megtestesített nemzeti demokrata és radikális gondolkör viszonylag széles körben elfogadott volt, sokáig alkalmasnak tűnt arra is, hogy a kommunistákkal szembenállók közötti egységfront politikai platformjává váljon elsősorban Bibó István elemzéseire és kibontakozási javaslataira építve.

Bár a pártalapítási folyamat tömeges volt, ma a történeti kutatások által is igazolt, szembeötlő tény a szélsőjobboldali pártok alulreprezentáltsága 1956-ban. Az ötvenes évek első felének – a represszió tömeges alkalmazására épített politikájának – reakciójaként nem lett volna különösebben meglepő, ha a kommunistaellenesség erős, a szélsőségekhez közelítő jobboldaliságban artikulálódik. Ezzel ellentétben a közérzület általában nem volt fogékony a szélsőségekre. Közvetett módon ezt erősíti meg az is, hogy a megtorlás folyamatában – e tény igazolásában messzemenően érdekelt – politikai rendőrség sem tudta igazolni a szélsőjobb szerveződések számottevő jelenlétét 1956 napjaiban. Az is igaz, hogy a társadalomban széles körben jelenlévő, demokrata politikai orientáció eleve csekély mozgásteret kínált mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal szerveződések számára.

Az ún. polgári pártok 1956-os dokumentációját korábbi, elsősorban 1994-es – számos ponton komoly szakmai kívánnivalókat maga után hagyó – munkájára támaszkodva Izsák Lajos állította össze és vezette be. A jobboldal pártjai közül a keresztény pártok újjászerveződése volt a leggyorsabb, a jobbközép tömörüléseké viszont lassúbb. Ám az 1945–47-es évek koalícióját alkotó pártokkal ellentétben számottevő különbség, hogy az újjászerveződés a fővárosra és vidéki nagyvárosokra koncentrálódott. Ezeknek a pártoknak a regenerálódását közvetett módon a kommunisták radikális ateizmusa segítette. Az eszközökben nem válogató ideológiai-politikai nyomásgyakorlás ellenére ekkor még vallási kötődését többnyire megőrző – katolikus többségű – magyar társadalmat mélyen érintette Mindszenty József bíboros meghurcoltatása és sorsának alakulása. Így érthető módon jelentős politikai súlya volt kiszabadulásának és politikai nyilatkozatának. Az ekkoriban éledező keresztény pártok közül is valószínűleg azok az alakulatok tehettek volna szert nagyobb befolyásra, akiknek programjukkal sikerül megnyerni a bíboros és a püspöki kar támogatását.

A széles skálán mozgó pártszervezések – annak ellenére, hogy a magyar társadalmat politikailag az egypárti diktatúrára próbálták szocializálni az ötvenes évek első felében – jól mutatják a valóságos politikai tagoltságot. Önmagában ez a tény is cáfolja azt, hogy a kommunistáknak sikerült a társadalom monolitá alakítása. Azonban a pártok szerepét sem túl- sem pedig lebecsülni nem szabad az 1956-os forradalomban. Hiszen a két hét pártszerveződési a tagolt politikai struktúra újjászerveződésének kísérletét jelentették. Ez a folyamat nyilvánvalóan igen sok bizonytalansági tényezővel járt együtt, amelyek tisztázására csak a forradalom konszolidációs időszakában kerülhetett volna sor. A két hét során abban szinte mindenki többé-kevésbé egyetértett, hogy a politikai mezőny tartós újratagolása, csak a kommunista diktatúra teljes felszámolása után következhet be.

Az új politikai szerkezet kialakulásának lényeges eleme volt a kommunista párt szinte teljes körű dezorganizációja és elég nehézkes újjászerveződési kísérlete. E párt dokumentációját Urbán Károly állította össze és vezette be igen alapos, a legújabb kutatási eredményekre építő írásával.

Lényegét tekintve a kommunista párt 1953-tól már nem egy, hanem két párt volt, s 1956 késő tavaszától egy harmadik irányzat megjelenésével – eredeti szervezeti formájában – fokozatosan elveszítette politikai cselekvőképességét. A Rákosi Mátyás nevével fémjelvezhető dogmatikusok, a Nagy Imre körül csoportosuló radikális reformerek, valamint a Mező Imre–Kádár János által befolyásolt, mérsékelt, a rendszeren belüli reformokat szorgalmazó pártellenzék nyilvánvalóan nem maradhatott meg hosszú távon egy szervezeti keretben. A polarizálódás az 1953 és 1956 közötti időszakban folyamatos volt, az irányzatok között politikai küzdelem – amiben a Mező–Kádár-féle laza csoportosulás tagjai inkább csak a radikális reformerek oldalvezein evezgetve vettek részt – előre vetítette a politikai differenciálódás és a strukturális átrendeződés folyamatát. A kommunista párton belül újabb törésvonalat jelentett a tagság és az apparátus viszonya. Az apparátus egésze – miután a politikai osztály szerves részét képezte – alapvetően érdekelt volt a status quo fenntartásában; a tagságban a konzervatív és reformer tagoltság – 1953 és 1956 között – erősebb volt.

Érdekes, az itt közölt dokumentumok alapján is nyomon követhető folyamat az, ahogyan 1956 őszen a kommunista politikusok többsége – politikai szocializációjának egyoldalúsága miatt – elvesztette reagálóképességét, többnyire képtelenek voltak az október 23-át követő napok eseményeinek reálpolitikai értékelésére és befolyásolására. Még a nyitottabb, a katonaság pártfegyelmétől fokozatosan megszabaduló Nagy Imrének is öt napra volt szüksége ahhoz, hogy elfogadja az események realitásokon alapuló értelmezését, a legradikálisabb képviselő Donáth Ferenc és Losonczy Géza álláspontját. A tagság nélkül maradt kommunista pártvezetés is túlságosan tagolt volt ahhoz, hogy döntésképes legyen, így önerőből nyilvánvalóan képtelenek voltak megtartani hatalmukat. Bár a dokumentumok tanúsága szerint a vidéki – megyei és városi pártbizottságok jelentős része – jobban szinkronban volt az eseményekkel. Az MDP október 31-én megszűnt, helyére az MSZMP lépett, ám a négy nap kevés volt a kommunista párt gyökeres reformjára. A november 4-e után szerveződő MSZMP pedig csak a nevében volt azonos a második szovjet intervenció előtti önmagával, a lényegét tekintve már egy másik párt volt. Az események logikájánál fogva a Kádár János által vezetett MSZMP-ben – különösen a kezdeti időszakban – az MDP-vel való kontinuitás erősödött, már csak a belépők összetétele miatt is.

Apró történeti adalék, hogy november 4-e előtt, a centrumtól függetlenül többen próbálkoztak pártszervezéssel vidéken: Debrecenben MKP, Hajdúnánáson pedig MSZMP elnevezéssel voltak kezdeményezések. Ez utóbbinak részletes programtervezete is volt, mely megérdemelte volna, hogy közlésre kerüljön ebben a kötetben. A kommunista párt történetével

kapcsolatosan közölt dokumentumok viszonylag kevés újdonságot rejtenek, ami érthető, hiszen az utóbbi években több fontos elemzés és dokumentumközlés foglalkozott ezekkel a kérdésekkel.

A politikai tagoltság rapid átalakulásának természetes velejárójaként a kommunista párt elvesztette állampárti pozícióját, bár átmenetileg kormánypárt maradt, kiegészülve a koalíciós korszak újjáélesztett pártjainak képviselőivel. Az 1956-os forradalom időszakában végbement politikai átrendeződés másik jellemző vonása volt a kettős, közvetlen és közvetett demokratikus elemeket, intézménycsírákat magában foglaló politikai struktúra kialakulása. Érdekes, de a történelem fordulatai következtében örökre megválaszolatlanul maradó kérdés: milyen együttműködés alakulhatott volna ki a különböző demokratikus technikák alkalmazásával létrehozott politikai szervezetek között? Donáth Ferenc Snagovban rögzített feljegyzéseiben megfogalmazott elképzeléseit vagy Bibó István e kérdéssel is foglalkozó kibontakozási javaslatát már nem volt mód átültetni a gyakorlatba.

1956 októberében–novemberében, ahogyan erre a pártszerveződési folyamatok hátterét, összefüggéseit, a politikai tagoltság fejlődésének lehetséges irányait elemző zárótanulmányában Vida István is rámutatott, egy olyan kvázi-pártrendszer alakult ki Magyarországon, amely épített az ideológiai-politikai tradíciókra, az érzelmi kötődésekre, és megteremtette egy demokratikus, parlamentáris politikai struktúra kialakításának feltételeit. Egyebek mellett történeti szempontból ezek az események azért is fontosak, mert az 1956-os forradalom volt az egyetlen esemény, mely a negyvenes évek vége és a nyolcvanas évek vége között alkalmat adott a tömeges és markáns politikai állásfoglalásra.

Természetes törekvésnek kell tekinteni, hogy a politikai struktúra helyreállításának folyamatában az 1945–1947-es időszak hagyományaihoz nyúltak vissza, mint ahogy azt is, hogy ebben az előképben a polgári elemek voltak a meghatározóak. Ezért is némileg vitatható Vida Istvánnak az a megállapítása, miszerint az eseményekben „meghatározó, domináns szerepet a demokratikus szocialista irányzat játszott.” (530. o.) Véleményem szerint, különösen november első napjaira – amennyire ezt a különböző politikai megnyilatkozásokból rekonstruálni lehet – fokozatosan háttérbe szorult minden, ami bármilyen formában kötődött a kommunisták által megtestesített szocializmushoz. Ezzel párhuzamosan növekedett a polgári értékeket helyreállítani akaró demokrata álláspont népszerűsége, valamint a szocialisztikus elemeket tartalmazó – a Petőfi Párt által képviselt – nemzeti és radikális demokrata nézetek elfogadottsága. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni – az 1956-os eszmei tagolódás újragondolása során –, hogy a korábbi időszak nemzeti sérelmei miatt a résztvevőkben igen felfokozott volt a nemzeti értékek iránti fogékonyság, ami minden bizonnyal kedvező körülményeket teremthetett volna a politikai paletta nemzeti frazeológiával operáló alakulatai számára.

A politikai ideológiák markáns megfogalmazódását és egymástól való elkülönülését, a tagolt pártrendszer kialakulását a november 4-i szovjet beavatkozás tette lehetetlenné. Ám a politikai mozgások, kötődések és a dokumentumok ismeretében megkockáztatható az a feltételezés, hogy az esetleges szabad választások a jobb- és a balközép tömörülések éles küzdelmét hozták volna, csúfos vereségre ítélve a kommunistákat és utódpartjait.

A kisebb-nagyobb szerkesztési hiányosságok és technikai problémák – a névmutató hézagossága, a sajtóhibák nagy száma – ellenére a Vida István és munkatársai által jegyzett *1956 és a politikai pártok* című dokumentumkötet haszonnal forgatható munka. Elsősorban azért, mert alkalmat teremt számos fontos történeti kérdés átgondolására, másodsorban pedig azért, mert ösztönözheti az 1956-os politikai részvétellel, a forradalom időszakában létrejött szervezetekkel kapcsolatos további kutatásokat.